

גיליון מורחב
במלאת 40 שנה לנפילתו
של שלמה אומן ז"ל עקה"ש
ובסופו רשימת הספרים שנסקרו ב'המעין'

מכון שלמה אומן
מכון מחקר תורני

המעין

גיליון 242 • תמוז תשפ"ב
[כרך סב, גיליון ד]

הַמַּעֲיָן

בתוכן:

- 5 יוידע קספר כולכם בדין... ברוך מחיה המתים' / **דבר העורך**
- 7 על שלמה אומן ז"ל
- 11 ביוריים הלכתיים ויחסם למציאות / **שלמה אומן ז"ל**
- 16 מכתב בעניין היחס לשירות בצה"ל / **שלמה אומן ז"ל**
כל קבוע כמחצה על מחצה / **הרב אופיר סעדון**; תגובה: **פרופ' יונתן אומן**,
- 17 **פרופ' ישראל אומן, שהם בריס**

איגרות גדולי ישראל

- 26 איגרות רידב"ז אל רש"י הילמן זצ"ל בעל 'אור הישר' / **רבי יעקב דוד וילובסקי זצ"ל** (רידב"ז)
- 29 בעניין קנין בשבת / **הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל**

הלכה ואקטואליה

- 32 חיוב מזונות הילדים / **הרב דוד ברוך לאו**
- **קימה לכבוד רבו בזמננו / שלום ניסים בוזגלו, ישי בורנשטיין**
- 47 נספח: **מכתב הרב יצחק יוסף**
- 54 האם מותרת 'המתת חסד' על ידי אמירה לגוי? / **הרב יצחק רונס**
- דינו של בשר מתורבת מביצת תרנגולת או מביצית מופרית של פֶּרָה / **הרב פרופ' ארי**
- 65 **זיבוטפסקי והרב יואל קניגסברג**; תגובה: **הרב זאב וייטמן**; תגובת המחברים ...
- האם יש מקום לשימוש במכשיר "אמזון אֶקו" ודומיו בשבת? / **הרב איתן קופיאצקי**
- 77 נספח: **מכתב הרב דוב ליאור**

ענייני שמיטה

- 91 חשבונות השמיטה התמוהים בספר כפתור ופרח / **שי ואלטר**
- "בחריש ובקציר תשבות" – שיטת הרמב"ם: שיעור ודברים לזכרו של
- 102 מו"ר הגאון המופלא רבי שלמה פיער זצ"ל / **פרופ' דוד הנשקה**
- ביוריים בעניין פירות שביעית בצה"ל / **הרב מרדכי עמנואל**;
- 116 תוספת מאת **הרב אליעזר רייכמן**

ביורוי הלכה

- 126 לבירור המושג התלמודי 'גובהה של עיר' / **פרופ' יוסי כץ**
- 135 'עשר בשביל שתתעשר' רק בצדקה שקעבר למעשר / **הרב מיכאל דושינסקי**

עוד על שיטת הרב שאול ישראלי זצ"ל בפרשת 'האח והאחות' לאור ממצאים חדשים /
140 הרב אורי רדמן

לבוא חמת - 'מעלני אנטוכייה': האם קטנו התרגומים הארצישראלים מפשוטו
של מקרא? / הרב ד"ר מרדכי הלפרין

תפילה ולשון הקודש

156 מיפיו נוסחי התפילה / הרב אהרן גבאי

לשון הקודש או שפה שמית? תורה ומדע בשאלת מוצא הלשון העברית /
185 הרב ד"ר יהונתן וורמסר

תגובות והערות

עוד בעניין פירסום מכתבים אישיים ישנים / הרב עמיחי כנרת; 'מבורכת ה' ארצו' /
196 הרב איציק אמת; תגובה בעניין דרכי פסיקת הלכה / פרופ' אביעזרי פרנקל ...

זיכרון להולכים

הספד על הרב שלמה גורן זצ"ל / הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

"מה' מצַעֲדֵי גֶבֶר וְאָדָם מֵהַ יָבִין וְדָבָר": דברים לזכר דודי פרופ' יעקב שויקה ז"ל /
204 הרב חיים סבתו

208 משה עבד ה': על סבא הרב פרופ' משה דוד טנדלר זצ"ל / הרב שמואל רפפורט

ארבעה כתרים: מחשבות וזיכרונות לזכרו של רבינו הרב שמחה הכהן קוק זצ"ל /
212 הרב יהושע וייסינגר

על ספרים וסופריהם

שרידים מפירושו למסכת אבות המיוחס לריטב"א או לתלמידו / פרופ' יעקב שמואל שפיגל
218 אקדמות למהדורה מתוקנת של מורה נבוכים בתרגום רבי שמואל אבן תיבון /

240 הרב יהודה זייבלד

255 התרגום החדש לאנגלית של ספר 'שומר אמונים' לרבי יוסף אירגס / פרופ' עווד ישראלי
להגהות על הש"ס מאת הרא"מ הורוויץ מפינסק זצ"ל וילקוט המפרשים החדש' של

259 מהדורת 'עוז והדר' / הרב יעקב טריביץ

קווים לדרכי לימודו ולמדיניותו ההלכתית של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל,
264 ע"פ הקדמתו לשו"ת 'ביע אומר' / הרב נתן קוטלר

274 נתקבלו במערכת

309 רשימת הספרים שנסקרו במדור 'נתקבלו במערכת' בגיליונות 'המעין'

379 רשימת הספרים שנכתבו עליהם מאמרי סקירה וביקורת בגיליונות 'המעין'

388 רשימת המאמרים בכרך סב [גיליונות 242-239]

בירורים בעניין פירות שביעית בצה"ל

הקדמה

זריקת פירות שביעית לאשפה

דין חיילים נוכרים

מניעת מסחר

בקרת איכות

ביעור פירות שביעית בצה"ל

פטור מן המעשרות לצה"ל

עבר לאוצר בית דין מהודר והפסיד את האפשרות לשווק לצה"ל

העברת שימורי זיתים בקדושת שביעית לצה"ל שלא צלחה

תפוחי עץ מדונגים בשלאק

העברת תפוחי עץ לצה"ל שפגעה בחלוקה לציבור

תמרים בקדושת שביעית משדמות מחולה שלא הגיעו לצה"ל

חומוס שנזרע בקיבוץ שעלבים לפני שמיטה שהועבר לצה"ל

סיום

* * *

תוספת מאת הרב אליעזר רייכמן

הקדמה

נהניתי ממאמרו של ידידי הרב אליעזר רייכמן בגיליון הקודם של 'המעין' (גיל' 241 [ניסן תשפ"ב] עמ' 79 ואילך), שפעל רבות בזמנו להכנסת תוצרת 'אוצר בית דין' עבור חיילי צבא הגנה לישראל. הרב רייכמן מתאר במאמרו חלק מהתחבטויותיו והחלטותיו כרב צבאי שהיה אחראי על כשרות שיווק המזון לצה"ל בשמיטות תשס"א-תשס"ח, ויש לי מה להוסיף על דבריו מנקודת מבטי כחבר בצוות הכשרות של רבנות 'תנובה' וכמפקח של אוצר בית הדין שלה בשמיטת תשס"א.

זריקת פירות שביעית לאשפה

בעמ' 83 הוא כותב שהגרי"ש אלישיב זצ"ל צידד בעד העברת פירות שביעית לצה"ל, זאת למרות שייתכן שחלק מהפירות הקדושים בקדושת שביעית יזרק בסופו של דבר לאשפה. טעמו של הרב אלישיב היה שהפרי מועבר לאכילה, ואין חיוב למנוע מראש הפסד פירות שביעית שעלול להתרחש בהמשך. הדברים מזכירים את הנאמר משמו של רבי נפתלי מרופשיץ, שלאדם אין מחויבות להציל כל חצי תפוח שמישהו חתך, ואין צורך לאכול אותו רק על מנת שלא יירקב.

דין חיילים נוכרים

פירות שביעית יש להאכיל לישראלים, ובצבא משרתים גם גויים. האם אין חשש בכך מכוח דרשת חכמים 'והיתה שבת הארץ לכם' - ולא לגויים? יש להבהיר, כי רוב המשרתים בצבא הינם יהודים, וגם החיילים הנוכרים [דרוזים, בדואים, עולים גויים מחבר העמים ואחרים] הינם בבחינת שכיר שבוע או חודש או שנה, המותרים לכתחילה באכילת פירות שביעית אצל בעל הפירות.² נוסף על כך פוסק הרמב"ם שם שמאכילין את האכסניא פירות שביעית, ופירשו מפרשי הספרא³ והתוספתא⁴ שמדובר בחיילים גויים של המלך. לכן בוודאי שלחיילים גויים המשרתים במסגרת ישראלית מותר מלכתחילה לאכול פירות בקדושת שביעית.

מניעת מסחר

השיווק לצבא עדיף גם מכוח העובדה שהצבא אינו קונה פירות יקרים, מה שמבטל את האפשרות שמכירת פירות השביעית, שהתמורה עליהם אמורה רק לכסות את ההוצאות, תיהפך למסחר לכל המרובה במחיר. בדרך כלל במכירה לצה"ל נקבע מחיר קבוע מראש לכל החודש, ללא התחשבות בעליית מחירים או ירידתם אם תהיה כזו במהלך החודש. כמו כן מדובר בשיווק ישיר מאוצר בית הדין אל מרכזי המזון של הצבא. אמנם עובדה זו מעמידה את מנהלי אוצר בית דין בפני דילמה, כיון שיש להם אינטרס שהפרי הנמכר יכניס לקופת בית הדין סכום גדול יותר כדי שיצליחו לכסות את הוצאות החקלאים ובית הדין, והעברת הפירות לצה"ל יתכן שתגרום להקטנת התמורה שיקבל בית הדין יחסית למה שהוא יכול לקבל בשיווק לשוק האזרחי ולתחנות החלוקה.

לדוגמא, על פי דיווח מאוצר בית הדין של תנובה ו'אוצר הארץ' בשמיטה תשס"א, התברר שהיה לחברת תנובה הסכם עם צה"ל לאספקת אפרסקים בגודל 55 במהלך חודש אפריל במחיר 3.20 ש"ח לק"ג. בבדיקה אצל המגדלים שומרי השמיטה במושב גמזו התברר שפרי בגודל 55 נמצא רק בכמות קטנה של כמשטח חוצי ליום, ורוב הפירות גדולים יותר או קטנים יותר. משום כך העבירה תנובה לצבא פירות ממשקים הסומכים על היתר המכירה, ולא פירות שמיטה. מסתבר שאיש השיווק של תנובה לא היה מעוניין להעביר את הפרי הגדול יותר לצה"ל במקום הפרי בגודל 55 שהוזמן,

1 ספרא בהר א, פסקה ו.

2 ויקרא כה, ו, רמב"ם שמיטה ה, יג.

3 שם וכן בפסקה ז.

4 שביעית ה, יד.

כיון שהפדיון בשווקים לפרי גדול עולה על המחיר שצה"ל משלם. החקלאים מצידם היו שמחים שכל הפרי יעבור לצה"ל, אך לא היו מוכנים שאוצר בית הדין יקזז את ההפסד על חשבונם. בסופו של דבר התברר שמדובר בהפסד מינורי לחקלאים, כ-10 אג' לק"ג בלבד, הפסד שיכול גם הוא להתקזז על ידי העלאה קטנה של מחיר הפרי הקטן יותר בגודל 45-50 שישווק לציבור. כמו כן, בזמנו הותר לחקלאים במושב גמזו לדלל את האפרסקים הגדלים במטע בתנאי מפורש שהפרי ישווק בדרך המותרת ולא בדרך מסחר אסורה, ואי אפשר עכשיו להתעלם מהתנאי הזה ולעמוד על קוצה של אגורה על חשבון מסחר בפירות שמיטה⁵, כאשר כמובן העברת פירות שביעית לסיטונאי בשוק הפתוח הינה בעייתית מאוד מבחינת סחורה בפירות שביעית, ובגלל החשש להעברת פירות שביעית לקניינים גויים⁶.

למעשה בעיה זו הייתה הבעיה בה"א הידיעה בתחילת שיווק פירות הקיץ. אבל בהמשך, בעקבות הוראה ברורה של בית הדין בראשות הגרי"י נויברט והגרז"נ גולדברג זצ"ל, חל שיפור עצום בהעברת פירות השביעית לצה"ל, כאשר איש השיווק המשופשף של תנובה, מרדכי אליהו ז"ל⁷, וכן איקא נס ז"ל⁸ מנהל אגף הפירות של

5 בהקשר זה, חשוב לציין את ההקפדה שאפינה את ישובי פא"י בזמנו. בשמיטת תשל"ג היו ברשות הישובים פרדסי פירות הדר. האלטרנטיבה הפשוטה הייתה לייצא את הפרי לחו"ל, דבר האסור בשמיטה [אך ראה ספר 'לעבדה ולשמרה' סיפורו של קיבוץ חפץ חיים עמ' 230 בזיכרון דברים סעיף ד]. במקום זה יוצרו מהפרי 'פלחי אשכוליות' עבור צבא הגנה לישראל, וכן מיץ הדורים במחירי הפסד. מיץ זה הועבר לחיילי צה"ל בימי מלחמת יום הכיפורים, כאשר חלק מהמיץ הגיע לחיילים ששרתו בגדה המערבית של תעלת סואץ.

6 המקור המתעד את הסכמת החזון איש להעביר פירות אוצר בית דין לשוק, נמצא בשו"ת ברכת אברהם ברוך [רוזנברגר], חלק א. בתשובה מביא הרב רוזנברגר רב מושב גמזו, את הוראת החזון איש שיכולים בשעת הדחק להעביר פירות שביעית למכירה דרך מחסני תנובה. וכן נהגו בקיבוץ חפץ חיים בשמיטה תשי"ב שהפרי הועבר לתנובה רחובות. בשמיטת תשכ"ז ותשל"ג, פירות שביעית מקיבוץ שעלבים הועברו לוועדת השמיטה בבני ברק, אבל בשלב מסוים, לפי בקשת הוועדה, הועבר הפרי למחסני תנובה פתח תקווה. בשמיטה תשס"א קלטה וועדת השמיטה של בני ברק כמות גדולות של פרי ממטעים שפוקחו ע"י אוצר בית דין תנובה. בשוק הסיטונאי המרכזי בתל אביב שעבר לצריפין, כשלושים אחוז מהתוצרת נמכרת לסוחרים ערביים.

7 מר מרדכי אליהו עלה ארצה מהודו בילדותו, ועבד כאחראי שיווק בשוק הסיטונאי מטעם חברת תנובה. בשמיטת תשס"א הוא ניהל ביד רמה את שיווק פירות אוצר בית הדין של תנובה. בתחילת חודש ניסן תשס"ט הכניס מרדכי אליהו ספר תורה מהודר שנכתב ע"י סופר יר"ש ע"פ הזמנתו. כתיבת האותיות נערכה בביתו במושב נחם, ומשם יצאה תהלוכה לבית הכנסת במושב. בהכנסת ס"ת השתתף כ"ק אדמור שליט"א מרמת בית שמש, רב המושב הרב נחום גמליאל שליט"א, ומנהל ועובדי חברת תנובה. כחודש לאחר מכן הסתלק מרדכי אליהו לבית עולמו באופן פתאומי. יהי זכרו ברוך.

8 איקא [יצחק] נס ז"ל היה חבר מושב רמת מגשימים שברמת הגולן. הוא מונה לתפקידו ב'תנובה' ביזמת רבה של תנובה הרב יחזקאל דאום זצ"ל. איקא פעל למען אוצר בית דין החל משמיטה

תנובה, ויבל"א דני רוטשטיין, טיפלו בזה באופן מיטבי.

בקרת איכות

השיווק לצה"ל מותנה בכך שהפרי יעבור בקרת איכות של מפקחים מטעם הצבא. המבקרים הצבאיים אינם נותנים 'העדפה מתקנת' לפירות אוצר בית דין, והם פוסלים אותם אם אינם עומדים בקריטריונים. אירע מספר פעמים שתוצרת אוצר ב"ד נשלחה לצבא, והוחזרה כלעומת שבאה. בשבוע מסוים העביר ביה"ד שזיפים ומשמשים בגודל קטן לצה"ל. הבוחנים בצה"ל אישרו את קליטת השזיפים, אך לא את המשמשים שהיו קטנים מדי לפי אמות המידה של צה"ל. המגבלה העיקרית בשיווק פירות אוצר ב"ד לצה"ל היא המדיניות של הצבא לקלוט פרי דווקא בגודל מסוים, כך שפרי שאינו לפי הסטנדרט - גדול מדי או קטן מדי - לא יתקבל.

לגבי בננות מאוצר בית דין לא הייתה בעיה באיכות הפרי, והצבא קלט בשמיטה תשס"א בננות של שומרי שביעית ממגדלים ממושב צרופה וניר עציון בחוף הכרמל. מרכז המטע בניר עציון, שהוא גם מג"ד במילואים, סיפר שהוא קיבל מחייליו דרישות שלום מהבננות האיכותיות בקדושת שביעית שחולקו להם. גם תפוחים, ענבים, משמשים, שזיפים, אפרסקים ונקטרינות מאוצר בית דין נקלטו בצה"ל בכמויות גדולות בשמיטת תשס"א.

אמנם לגבי פירות יוקרה כמו גודגדנים אין הצבא מהוה כנראה פיתרון.

ביעור פירות שביעית בצה"ל

האם פירות שביעית שהועברו לרשות צה"ל חייבים בביעור והפקר? אם כן, עלולים כל פירות השמיטה שנותרו במחסני צה"ל לאחר זמן הביעור להיאסר כדין פרי שלא בוער. הרב אליעזר רייכמן שליט"א במאמרו אכן הצריך שמחסני צה"ל יושכרו לבית הדין, אבל הלכה למעשה נפסק שאין הכרח בכך, כי ניתן לראות את צה"ל כרשות ציבורית שפטורה מן הביעור, וכשם שפירות שביעית שנמצאים ברשות בית הדין פטורים מן הביעור כך פטורים גם הפירות שנמצאים ברשות צה"ל. כן פסק הגרי"ש אלישיב בשמיטה תשנ"ד לגבי שימורי משמש של שנת שמיטה שנרכשו ע"י

תשנ"ד, וגם בשמיטות הבאות לאחר שסיים את כהונתו בתנובה. רב קהילה מבית שמש סיפר לי שהוא פנה אל איקא בשם חברי קהילתו בטענה שסל הירקות של אוצר בית הדין מצומצם מדי, ואיקא ענה לו 'דוגרי': 'זה מה יש', כלומר שמי שמחליט לשמור שמיטה בלי לסמוך על היתר המכירה צריך לקבל על עצמו להסתפק רק בתוצרת ששמרו בה את הלכות השמיטה ללא היתרים, ועליו לדעת כי אכן צפויה ירידה בכמות ובאיכות של הגידולים הזמינים עבורו בשמיטה. יהי זכרו ברוך.

צה"ל, ואמר לי הגר"ש אלישיב שצה"ל הוא רשות ציבורית שקיימת ופועלת עבור הגנת עם ישראל, לכן גם אם לא ביערו את הפירות הם אינם נאסרים בזמן הביעור. מכאן שגם תפוחי אדמה ושאר הפירות בקדושת שביעית שנמצאים במחסני צה"ל פטורים מן הביעור.

פטור מן המעשרות לצה"ל

בחודש אב החל שיווק מאסיבי של מנגו בקדושת שביעית מבית האריזה יונתן לצה"ל. רב בסיס המזון רס"ן הרב דויטש דרש לקבל אישור בכתב מהרב זאב ויטמן רב תנובה לכשרות הפירות ופטורם ממעשר. האישור נצרך, כיון שצה"ל מעשר את תוצרת היתר המכירה כדין פירות גוי שנתמרחו ע"י ישראל, אבל פירות אוצר בית דין שמופקרים במטע פטורים מהפרשת תרו"מ. לשם קבלת פטור זה ממעשרות נדרש אישור מיוחד ע"י הרב הצבאי, ואישור זה נשלח כמובן באופן מיידי.

עבר לאוצר בית דין מהודר והפסיד את האפשרות לשווק לצה"ל

בט"ז אב תשס"א נודע על עוד הסכם חודשי מוצלח של המשווק מרדכי אליהו למשרד הבטחון. שיווק מאסיבי של שזיף אירופי לצה"ל מהזן שגיב מאוצר בית דין, ממטעי ברוך דבוש ממושב דלתון. בנוסף גם שלושה משטחים של שזיף יפני מגמזו הוסבו לצה"ל. בעקבות ההסכם שווקו השבוע 18 משטחי שזיף שגיב של ברוך דבוש ממושב דלתון. גם שלושה משטחים שהיו אמורים להשלח מגמזו לשוק הועברו בהחלטה נכונה של מרדכי אליהו לצבא. חקלאי נוסף מדלתון שגם ברשותו מטעי שזיף שגיב היה חתום עם ב"ד של תנובה, אך הוא החליט זמן קצר לפני תחילת הקטיף לעבור לאוצר ב"ד שנחשב כאוצר בית דין מהודר יותר⁹, והוא טען שהראשון לציון הגר"מ אליהו זצ"ל יעץ לו לנקוט בצד זה. הוא קטף את הפרי שגדל במטעיו, והפרי הוכנס לקירור ושווק בעצלתיים לשומרי שמיטה דרך תחנות חלוקה. הובע חשש שמנהלי ביה"ד האחראים על הפרי לא יצליחו להתגבר על הכמויות הגדולות של השזיף, ויהיו להם עלויות נוספות של אחסנה של הפרי בקירור. אי אספקה מיידיית תגרום גם לכך שהפרי עלול להתקלקל ולא להיאכל כלל. אם המגדל לא היה פורש - כל הפרי מהמטע שלו היה מועבר לצה"ל ישירות, ועכשיו ספק אם יצליח בית הדין החדש לחלק את כל הפרי.

9 הגאון רבי חיים גריינמן זצ"ל ביקר את צעדו של המגדל מדלתון. הוא הסביר, כי כאשר החקלאי מחליט להעביר את הפרי מבית דין אחד לבית דין אחר, ללא הסכמת בית הדין הראשון, הרי המגדל שומר את הפירות במטע, ועל כן הפירות נחשבים ל'משומרים' בשביעית!

העברת שימורי זיתים בקדושת שביעית לצה"ל שלא צלחה

מאה דונם של מטע זיתים נמסקו, ומהיבול ייצר ביהח"ר 'פרי וירק' בהר טוב שימורי זיתים של אוצר בית דין. כבר מלכתחילה התבקש מנכ"ל פרי וירק לעשות כל מאמץ שהתוצרת של הזיתים תזכה במכרז צה"ל, אבל התעוררו קשיים, מועד המכרז נדחה בכמה ימים בגלל בירוקרטיה צה"לית, ולאחר פרסום המכרז נודע שמפעל 'פרי וירק' נסגר ולא השתתף במכרז. בעקבות פניית ביה"ד של תנובה לרב אלי מימון ראש מדור חרושת ברה"ר לישראל, ופניית רבנות עפולה, הסכים מפעל בית השיטה [שרכש את מפעל 'פרי וירק'] להכניס במכסתו גם זיתים של אוצר ביה"ד. סמנכ"ל בית השיטה ערך בדיקה בנושא, אך לצערו ולצער העוסקים בדבר התברר שמפעל בית השיטה כבר הקדים וארז בקופסאות שימורים זיתים אחרים לצה"ל באריזה צה"לית מיוחדת. הסמנכ"ל סיכם את הניסיון הכושל: 'לו הייתם פונים לפני שבועיים-שלושה היה ניתן לעשות משהו, אבל לאחר האריזה הדבר מאוחר מדי'. בעקבות זאת נקלע ביה"ד לקשיים גדולים בשיווק שימורי הזיתים שבקדושת שביעית¹⁰. המסקנה היא שבית הדין זקוק לקבל עזרה מאדם שמכיר ומעורה במערכת המכרזים של משרד הבטחון, כדי להצליח לקבל מכסה עבור תוצרת 'אוצר בית דין' לצבא.

תפוחי עץ מדונגים בשלאק

מאות טונות של תפוחי עץ הצטברו במחסני בית הדין. התפוחים היו מרוכזים במחסנים בבית יתיר וכרמל בדרום הר חברון, במגדל עוז שבגוש עציון ובדרום רמת הגולן. כמויות גדולות מאוד של תפוח מופנות לאפיק המומלץ של בית הדין - צה"ל. כשמונים אחוז מהתפוחים שמגיעים לצה"ל מקורם ממטעי בית הדין. יתרת יבול התפוח הופנה לתחנות חלוקה של אוצר הארץ, וכן גם לשווקים [לצערנן] ולרשתות השיווק. בשוק הדרישה היא לקבלת פרי מדונג, ולכן החלו בתי האריזה לדנג את הפרי בחומר המכיל שלאק [מיוצר מהפרשות של חרקים זעירים, והמתירים סומכים על דעת האגרות משה"י שמותר להשתמש בחומר]. אך במכתב שהגיע לרבה של תנובה, מתלוננת ועדת שמיטה מראשון לציון, שכתוצאה מהדינוג הציבור החרדי לא צורך את תפוחי העץ האלו, היא נאלצת להימנע מלקלוט תפוחי עץ מדונגים בחנויות השמיטה שבעיר.

10 הגר"י נויבירט המליץ לארוז את הזיתים בקופסאות גדולות, כדי להוזיל את המחיר, אבל בגלל הרצון להעביר לצה"ל את הזיתים, ארזו אותם בקופסאות קטנות. לאחר ירידת האופציה של הצבא, התברר שהרב נויבירט צדק, ולו היו מיצרים בקופסאות הגדולות והמוזלות, היה להם ביקוש סביר.

11 יורה דעה חלק ב סימן כד.

ואכן נראה, שאין היתר לדנג פירות שמיטה, הואיל ויש ציבור הנמנע מלאכול את קליפת הפרי שדונגה, כדעת האוסרים. והדינוג ממעט את ציבור האוכלים, וזה דומה לאיסור בישול יין של שביעית מפני שהבישול ממעט את שותיו של היין [תרומות פרק יא, א]. אמנם בצה"ל לא נמסר על מניעה מצידם להכניס תפוחי עץ מוברקים בשלאק, אבל לבטח גם בצה"ל יהיו חיילים שיימנעו מלאכול את התפוחים שקליפתם מדונגת בשלאק.

העברת תפוחי עץ לצה"ל שפגעה בחלוקה לציבור

תפוחי עץ ממושב נוב ברמת הגולן הופנו לצה"ל בלבד¹², ואילו התפוח שישנו במחסן בפתח תקווה נשמר עבור תחנות החלוקה. בחודש אדר תשס"ב הסתיים שיוק תפוחי גרנד סמיט מאוצר בי"ד ממושב נוב, ובקירור נותרו תפוחי זהוב שמיועדים לצה"ל. אי העברת תפוחים לתחנות חלוקה פוגעת בתיפקוד תחנות החלוקה. התחנה ברובע היהודי בירושלים לא פעלה כמה שבועות מפני שבסוף החורף כבר לא הגיעו תפוחי אוצר בית דין לתחנות החלוקה. המשווק מרדכי אליהו הסביר, שבהזמנה לצבא חייב להגיע העותק המקורי של תעודת המשלוח לצה"ל. במידה והמשלוח עובר דרך שוק הסיטונאי כדי להעביר חלק ממנו לתחנות החלוקה קורע השוער את תעודת המשלוח, ובעקבות כך מסרבים בצה"ל לקלוט את התפוחים. לאור זאת אין אפשרות לשלב את ההובלה ממושב נוב שבדרום רמת הגולן גם לצה"ל וגם לתחנות החלוקה. הייתה העדפה ברורה שתפוחי העץ יגיעו כולם לצה"ל, אך כתוצאה מכך תחנות החלוקה נפגעו.

תמרים בקדושת שביעית משדמות מחולה שלא הגיעו לצה"ל

16 טון של תמרים מזן חלאווי בקדושת שביעית לכל הדעות מהמטע של מושב שדמות מחולה נתקעו בקירור. כיוון שהתמר מזן החלאווי נגדד אחרון, נותרו במפעל 16 טון שהיה צורך למצוא פתרון כיצד לנהוג בהם.

שיווק תמרים הקדושים בקדושת שביעית באופן רגיל אסור לפי ההלכה, כדין סחורה בפירות שביעית. הפרי גם עלול להיאסר במועד הביעור, פורים תשס"ב, כיון שאינו נמצא במחסני ביה"ד. האפשרות המובחרת במצב זה היא לשווק את כל התמרים שבקדושת שביעית לצה"ל. לאור הצעת מפקח ביה"ד הבהירה מנהלת מפעלי תמר שאן שאכן קיים שיווק תמרים לצה"ל, אך מדובר בזן נחות - החיאני [תמר לח], שצה"ל משלם עליו מחיר נמוך. המנהלת הבטיחה לבדוק את האפשרות

12 הקבוצה ממושב נוב, בראשות הח' ברוך מרגלית, ביקשה לנתב את הפרי לצה"ל, גם אם העברה זו, לא תכסה את מלא ההוצאות.

של החלפת החיאני בחלאווי, אך ברור שמדובר בהפסד גדול למגדלים. מדבריה היה נשמע שייטכן שהמפעל ישתתף באופן מסוים בהפסד שיגרם כתוצאה מכך למגדל. עוד הועלתה השאלה כיצד לנהוג בפרי 'בררה', כעשרים אחוז מהכמות, שבשאר השנים משווק ב"גושים" של פרי דחוס לערבים, ואילו בשמיטה הדבר אסור. בסופו של דבר העיסקה לא יצאה לפועל והתמרים האלו לא נמסרו לצה"ל, וחבל.

חומוס שנזרע בקיבוץ שעלבים לפני שמיטה שהועבר לצה"ל

ביזמת החבר יששכר [איסי] אורן נעשה בשמיטה תשס"א נסיון מעניין. חומוס [חמצה] שזמן הזריעה שלו הוא באמצע החורף נזרע בכמה מאות דונם לפני ראש השנה של שמיטה. קדם להחלטה ניסיון לזריעת חומוס שערך הקיבוץ בשנה הקודמת לזריעה מוקדמת של החומוס שהצליח יפה. את האישור ההלכתי שאין בחומוס זה איסור ספיחין נתן לקיבוץ הרב יוסף אפרתי שליט"א. כנראה שטעם ההיתר הוא, שכיוון שאין זה זמן הזריעה הרגיל של חומוס הרי ע"פ היתר החזו"א לגבי שינוי מחזור זרעים (חזון איש סימן כב, ב) גם כאן יש שינוי בסדר הזריעה. כמו כן נעשה שינוי בזה שלא המתינו שנתיים בין גידול חומוס אחד לחברו, אלא רק שנה אחת.

החומוס נזרע לפני ראש השנה, אך הגשמים שירדו בסוכות תשס"א הנביטו את החומוס מוקדם מהצפוי. בגלל ההנבטה המוקדמת התארכה תקופת גידולו של החומוס מהנביטה עד הקציר על פני 9 חודשים, כך שכאשר הגיע זמן הקציר בחודש תמוז, היה החומוס בגיל של זקנה מופלגת יחסית למקובל. איכות החומוס הייתה בינונית, והיבול נמוך. על המשגיח בתחנת המיון היה לדאוג שהחומוס משעלבים לא יתערבב עם חומוס של היתר מכירה שנמצא בתחנה. לאחר הקציר התברר שקיים קושי גדול למצוא אפיק שיווק לחומוס בקדושת שביעית. לאחר מאמצים מרובים נתקבלה הסכמת צה"ל לקלוט את החומוס - כנראה במקום חומוס של היתר מכירה שנזרע בשביעית. כך ניצל הקיבוץ מהפסד נוסף. אולם על הקלסר שתיאר את זריעת החומוס לפני שמיטה בשדות שעלבים, נרשם באותיות גדולות: אין לזרוע חומוס לקראת שמיטה.

סיום

זו הייתה סקירה על העברת פירות בקדושת שביעית לצה"ל בשמיטת תשס"א, על הצלחותיה וקשייה. העברת הפרי הקדוש לצבא היא הדרך המובחרת בין אפיקי החלוקה של פירות אוצר בית דין, ומאפשרת הצגת פתרון זמין ואמיתי להפצת פירות שביעית. מהלך זה נותן סיוע משמעותי לשמירת שמיטה כהלכתה בארץ ישראל.

* * *

תוספת מאת הרב אליעזר רייכמן

שמחתי לקרוא את דברי ידידי הרב מרדכי עמנואל שליט"א בו הוא מביע את דעתו בעניין קליטת פירות וירקות בקדושת שביעית בצבא ובעניין זמן הביעור. אבקש להתייחס לפרק האחרון, בו מתאר הרב עמנואל כיצד בשדות קיבוץ שעלבים גידלו חומוס בזריעה בשנה שישית "ולאחר מאמצים מרובים נתקבלה הסכמת צה"ל לקלוט את החומוס - כנראה במקום חומוס של היתר מכירה שנזרע בשביעית, וכך ניצל הקיבוץ מהפסד נוסף". ברצוני להרחיב מעט את התמונה.

נכנסתי לתפקידי כראש מדור כשרות במרכז המזון של צה"ל רק ב"ד אלול תשס"א, לקראת סוף שנת השמיטה. סיפור החומוס אירע בתחילת דרכי במרכז המזון. פנה אליי גיסי היקר יששכר [איסי] אורן שריכז באותו זמן את גידולי הפלחה בקיבוץ שעלבים, וסיפר לי שרבנים מאוצר בית הדין פנו בכתב ובעל פה לאל"מ הרב יהודה מחפוד שליט"א עוזר רבצ"ר לכשרות, שיאפשר לזכין אשר זכה במכרז הצבאי להספקת קטניות בהיתר מכירה לספק במקומן קטניות שגודלו במסגרת אוצר בית דין, אך קיימת התנגדות לכך. בעקבות דבריו גם אני שוחחתי עם מפקדי הרב מחפוד על כך (למען הגילוי הנאות סיפרתי לו על הקרבה המשפחתית שלי ליששכר אורן), וצינתי שלא יתכן שחקלאים אשר שומרים שמיטה לחומרה יעמדו כעניים בפתח ויצטרכו להתחנן על נפשם שהצבא יאשר לספקים שזכו במכרז לספק גם ירקות של אוצר בית דין. הרב מחפוד העלה את בעייתיות שמירת קדושת שביעית בצבא, וגם כשטענתי שבחומוס אין בעיה של קליפות וגרעינים והבעיה היא רק של שאריות אוכל שנותרו, הוא לא הסכים לתת לכך אישור גורף, אבל אישר להכניס את החומוס המדובר באופן חריג לצבא עם דרישה לציין 'קדוש בקדושת שביעית' על הארגזים.

גיסי יששכר אורן הסביר את המשמעות החקלאית של מחזור זרעים. החקלאים מקפידים בגידולי קטניות להמתין שתי רמות של מחזורי זרעים, הרמה האחת בין אותו סוג קטנית, כגון בין חומוס לחומוס, להמתין ארבע שנים, דהיינו שצריכות לעבור שלוש זריעות שאינן מאותו סוג גידול כדי לגדל שוב את הגידול המדובר כדי למנוע העברת מחלות קרקע לאותו סוג גידול, ורמה שניה בין גידולים מאותה משפחה, כגון סוגי קטניות הכוללים תלתן, בקיה, אספסת ועוד שיש להם מחלות קרובות שעוברות ממין אחד לאחר בתוך המשפחה. לכן הם ממתנים שלוש שנים, דהיינו שתי זריעות של גידולים שאינם מאותה משפחה לבין שני גידולים מאותה המשפחה. והנה בשנת תש"ס זרעו בחלקה שבנידון בקיה, והיה צריך לעבור מחזור של שלוש שנות זריעה לפני זריעת החומוס. בפועל בגלל השמיטה המתקרבת החומוס נזרע לפני ראש השנה תשס"א על גבי קטנית אחרת (בקיה) ללא הפסקה ובלא שינוי מחזור, מה

שגרם להערכתו להתפרצות מחלות קרקע כפי שמצוין במחברתו בחודש פברואר: "יש כתם גדול 'שרוף' בשטח קרוב לכביש המהיר... שתיים וחצי דונם שרופים לגמרי [הכוונה לנוק של מחלת צמחים] ומסביב נזק רב במרחק של 200 מטר לכל צד באורך, וכ-100 עד 50 מטר ברוחב. ב-2/2/01 ביקר מדריך חקלאי בשם דני זוהר ולקח דוגמאות למעבדה. תשובת המעבדה שיש בשדה שתי סוגי מחלות, האחת בשם פוזריום סלנאני והשניה בשם ריזיקטוניה סילני, אלו הן מחלות קרקע שאין מה לעשות נגדן". בתאריך 20/2/01 הוא מציין במחברת "הנזק נראה עכשיו בכל השטח... התייבשויות של קודקודים [ראש הצמיחה], עדיין אין ממש תמותה. השטח עצמו בחלקו סגור [הכוונה שנפסקה התפתחותה של המחלה] ובחלקו לא". בתאריך 10/3/01 מצוין במחברת "נראה שהנזק נעצר. השטח רובו סגור, אבל מלא כתמים מהנזק. כמו כן יש נגיעות של אזכוריתא [מחלת עלים]". זריעת החומוס החפווה לפני שמיטת תשס"א מראה את החשיבות של שמירה על מחזור זרעים, ומסבירה את שיטת החזון איש שאין איסור ספיחים כשלא מקפידים על שינוי מחזור, כיון 'שלא זרע בזמן זריעה, וזריעה זו לא הוי כדעבדי אינשי... ואין כאן גזירה דלמא יזרע ויאמר ספיחין הן, דאם כן לא היה מפסיד שדהו' [חזון איש שביעית כב, ב].

בסיעתא דשמיא בשמיטה תשס"ח המציאות השתנתה, מחסני הצבא היו מלאים קופסאות שימורים הקדושים בקדושת שביעית, ובתי דין מרחבי הארץ פנו אליי כשליח בית הדין של הצבא כדי שאאשר לחקלאים אשר חתמו חוזה אספקה עם הצבא, והתחייבו לגדל את הגידולים לפי הנחיות אוצר בית דין, לספק גם למגזר האזרחי ירקות קדושים בקדושת שביעית משדותיהם, ושמחתי על הזכות שהייתה לי לסייע לגיבורים שומרי השמיטה ללא שימוש בהיתר המכירה לסיים את השמיטה בשלום.

